

**ARHIEPISCOPUL DE STRIGONIU *LEGATUS NATUS*
AL SFÂNTULUI SCAUN ȘI NU DIOCEZAN
ASUPRA PĂRȚILOR MERIDIONALE ALE TRANSILVANIEI**

Șerban Turcuș*

Abstract: *The study presents a historical perspective on the relations between the provost of Sibiu and the deanery of Brașov and the Hungarian archbishopric of Strigoniou. It is based on a historical-legal reading of the documents that establish the quality of the born legate of the archbishop of Strigoniou for all the structures founded by the Holy See within the Hungarian kingdom and its associated structures such as Transylvania. The born legate is the primate metropolitan of a medieval kingdom, dependent on Rome and acting in Rome's interest. In the Hungarian kingdom, there was a competition between the metropolitans of Esztergom and Kalocsa that also targeted southern Transylvania, to which the Holy See granted, for the Germans there, exemptions for the ecclesiastical structures there being reported to Rome nullo mediante. The conclusion of the study is that the provostship of Sibiu and the deanery of Brașov did not have a diocesan relationship with the Hungarian archbishopric of Strigoniou, but a relationship with the born legate of the Holy See from the Hungarian kingdom.*

Keywords: Transylvania, Sibiu, Brașov, Holy See, Esztergom, legatus natus.

Istoria instituțiilor Bisericii Romane și apoi Romano-Catolice în spațiul românesc este un deziderat care încă se lasă așteptat. Istoriografia națională întârzie să explice implicarea instituțiilor eclesiastice latine în administrarea teritoriilor și destinelor azi românești, dar care în urmă cu secole beneficiau de un alt regim juridico-politic.

Una dintre instituțiile căreia i-a fost acordată puțină atenție din partea scrisului istoric românesc este arhiepiscopia de Strigoniou, așa-numita „mitropolie-primațială” a regatului maghiar medieval, astăzi cu aceeași calitate în Republica Ungaria. Specialiștii interesați de istoria Transilvaniei Evului de Mijloc au putut observa cu ușurință, ca urmare a progresului metodologic și interpretativ din ultimele trei decenii, că fenomenul de spațializare a bisericii latine în Transilvania a produs două tipuri de teritorializări¹: cea episcopală și cea non-episcopală. Cea

* Prof.univ.habil.dr. Șerban Turcuș, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca; email: serbanturcus@yahoo.it; <https://orcid.org/0009-0006-4159-1099>

¹ „– la spatialisation, entendue comme l'enracinement et la projection des pouvoirs et des liens sociaux dans un espace donné, selon des modalités variables, dont la plus notable se manifeste par l'accrochage de ces pouvoirs et liens sociaux à des lieux centraux (chefs-lieux de cité, abbayes, églises, châteaux...).”

episcopală este o competență încredințată arhiepiscopiei de Caloccea, cea non-episcopală are alt regim canonic care o face să depindă direct de Sfântul Scaun înregistrând ulterior evoluții locale ce diluează, dar nu elimină, relația cu Sfântul Scaun până în zorii modernității. Aceste teritorializări de structuri non sau pre-episcopale din Transilvania sunt o competență nemediată sau mediată a Sfântului Scaun care se folosește *in loco* de prelungirea sa instituțională – arhiepiscopul de Strigoniș și calificarea acestuia de **legatus-natus**, o funcțiune ratașată automat, din oficiu, unui primat din regatele medievale europene.

O hartă ecleziastică detaliată a Transilvaniei medievale nu s-a profilat încă, geografia istorică nefiind o preocupare de căpătâi a istoriografiei naționale, mai cu seamă geografia diocesană. Cartografierea instituțiilor clericale, pe baza documentației aflate la dispoziție, ne dă de înțeles că Transilvania, în sens larg, a fost parcelată ecleziastic în mai multe fracțiuni, incongruente cu viziunea clișeistică pe care o avem la enunțul de tip didactic: episcopia Transilvaniei, episcopia Oradiei, episcopia Cenadului. Sudul Transilvaniei, în sens larg, și parte din nord, în același sens, nu aparțin niciuneia dintre cele trei episcopii menționate. Pe hărțile realizate de istoricii maghiari apar, în schimb, identități ecclesiale distincte care profilează, pe lângă episcopiile enunțate mai sus, două structuri din teritoriul maghiar propriu-zis: pentru prepozitura Sibiului și decanatul Țării Bârsei, arhiepiscopia de Strigoniș, și, pentru ceea ce este arhidiaconatul de Pâncota, dar și pentru Țara Maramureșului, episcopia de Agria. Unele dintre aceste hărți sunt însă prelucrate în acord cu fluctuațiile istoriografice maghiare. Luăm, spre exemplu, harta prezentată în studiul lui Géza Érzegi, *I primi secoli della cristianità*, în volumul *Storia religiosa dell'Ungheria*, Milano, La Casa di Matrona: la pagina 56 este prezentată o hartă a „diocazelor din regatul maghiar în Evul Mediu”, sudul Transilvaniei fiind arondat separat unității teritoriale denumite Sezeben-Sibiu² – prepozitura Sibiului. La distanță de 25 de ani, într-un context politic schimbat, care grevează profund evoluția recentă a istoriografiei maghiare, un istoric mai puțin experimentat decât Géza Érzegi (1944-2022, foarte bun cunoscător al istoriei Sfântului Scaun), Gergely Kiss, într-un studiu intitulat „*Églises privilégiées*” et *églises royale en Hongrie médiévale*, publicat în „Revue Mabillon”, serie nouă, tom 26 (LXXXVII), 2015, prezintă la paginile 54-57 mai multe hărți ale diocazelor din regatul maghiar medieval în care, peste teritoriul din sudul Transilvaniei tronează înscrisul Esztergom³.

– la territorialisation (Territorialisierung), entendue comme la fabrique d'un rapport territorialisé à l'espace selon le sens que la tradition politico-juridique romaine et le droit contemporain donnent au territoire: c'est-à-dire un espace défini et investi par une institution qui y exerce ses prérogatives”. Florian Mazel, *Spatialisation et territorialisation des pouvoirs en Provence (Xe-XIIe siècles): quelques éléments de réflexion*, <https://d-nb.info/1161943986/34>, accesat în 2 februarie 2023.

² Géza Érzegi, *I primi secoli della cristianità*, în *Storia religiosa dell'Ungheria*, Milano, La Casa di Matrona, p. 56.

³ Gergely Kiss, „*Églises privilégiées*” et *églises royale en Hongrie médiévale*, „Revue Mabillon”, serie nouă, tom 26 (LXXXVII), 2015, p. 54-57

Prezentul studiu își propune să surprindă documentar și interpretativ cum anume instituția arhiepiscopală de Strigoniu a executat în Transilvania **un mandat de legat născut și nicidecum drepturi diocezane propriu-zise**.

Instituția legatului apostolic, a existat sub diverse forme și cu diverse funcțiuni din perioada patristică⁴. A primit o importanță specială în epoca lui Grigore al VII-lea, devenind instrumentul prin intermediul căruia Pontiful roman se străduia să mențină controlul în *Christianitas*, și să intervină, imediat, acolo unde considera necesar pentru intențiile sale de oportunitate politico-instituțională. Așa numita *Reformă gregoriană* utilizează activ instrumentul legației⁵. *Noster est oculus et apostolicae sedis immobile firmamentum* perorează doctrina despre legatul pontifical⁶.

Între succesorii indirecti ai lui Grigore al VII-lea s-au slujit de legați în special Alexandru al III-lea și Inocențiu al III-lea. Primul⁷ i-a utilizat pe legați în timpul tensiunilor începute în 1159 pentru a-și susține legitimitatea contra antipapei Victor al IV-lea și a împăratului Frederic I Barbarossa, pentru a menține contactele cu susținătorii săi, a-și stimula aliații și a solicita ajutoare financiare. După pacea de la Veneția (1177), i-a activat pentru a elimina dezordinea pe care respectiva dispută o provocase, pentru supravegherea clerului și pentru a controla situația în cuprinsul bisericii latine⁸. Însă niciunul dintre pontifii romani nu a folosit atât de

⁴ „De l'Antiquité, les besoins de la représentation du pape auprès des Églises d'Orient et de l'empereur de Constantinople, bientôt aussi auprès des diverses Églises transalpines, multiplient les attestations d'envoyés du pape. En 343, le concile de Sardique évoque le cas d'évêques déposés, jugés en appel en présence d'envoyés spéciaux de l'évêque de Rome, en sa qualité de successeur de Pierre (*de latere suo missi ... habentes ejus auctoritatem*: l'expression *de latere*, qui indique que les envoyés sont détachés de l'entourage, du flanc de pape, fera fortune)”. Olivier Guyotjeannin, *Dictionnaire historique de la papauté*, Paris, Fayard, 1994, p. 1010.

⁵ „La réforme grégorienne donne non seulement un nouveau départ mais encore une nouvelle ampleur aux légations, outil essentiel de l'affirmation du pouvoir pontifical sur des Églises très réticentes. Les grands noms de la réforme s'y retrouvent aussitôt: Hildebrand, futur Grégoire VII, sous Léon IX, le cardinal Étienne sous Nicolas II, Pierre Damien sous Alexandre II. Dès ce moment, le légat appuyé par des lettres au clergé qu'il va visiter, ou plutôt terroriser, est présentée comme un délégué muni des pleins pouvoirs (*vicem nostram pleno jure commisimus*) et dont la juridiction, quel que soit son grade, coiffe celle des évêques. Il peut convoquer des synodes, déposer des évêques, remodeler la géographie diocésaine”. *Ibidem*.

⁶ Jacques Paul Migne, *Patrologia Latina*, Paris, 1853, vol. 146, col. 1295-1296.

⁷ Timp de 22 de ani, Alexandru al III-lea a trimis 60 de legați, implicând 150 de legați *de latere*.

⁸ Marcel Pacaut, *Les légats d'Alexandre III (1159-1181)*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique”, L, 1955, p. 821. Pentru regatul arpadian, căruia i-au fost abrogate drepturile în materie de legați, a se vedea Walther Holtzmann, *Papst Alexander III. und Ungarn*, „Ungarische Jahrbuch”, vol. VI, 1926, p. 410.

mult instituția legaților așa cum a făcut-o Inocențiu al III-lea⁹. De la succesiunea împăratului Henric al VI-lea, la problemele matrimoniale ale regelui francez Filip al II-lea August, de la rebeliunea englezului Ioan fără Țară la conflictul pentru Imperiu și minoratul lui Frederic al II-lea, de la predicarea și organizarea cruciadei, la lupta contra ereziei, de la salvagardarea intereselor pontificale în Spania, Franța, Scandinavia, Europa Orientală și orice parte din Italia, la problemele conexe aplicării reformei în Biserică, instituția legatului a fost omniprezentă¹⁰.

Instituțional vorbind, perioada gregoriană procedase la o diferențiere între diversele categorii de reprezentanți papali: legații propriu-ziși și nunții care activează administrativ, disciplinar și diplomatic și judecătorii delegați care activează în planul justiției. Legatul propriu-zis, spre diferență de nunțiu – doar un transmițător al scrisorilor pontificale, acționează liber după judecata sa, dar în numele pontifului al cărui vicar este. Asta înseamnă că el acționează *in vice papae*, asumându-și o parte din responsabilitățile papale pentru Bisericiile care i-au fost încredințate, trebuind să fie primit, să fie ascultat și să i se supună toți ca și cum ar fi papa în persoană¹¹.

Când exercițiul puterii pontificale devine tot mai complex, aceste roluri reprezentative se specializează și se diversifică, ajungându-se la diferite categorii de legați, fiecare cu propriile competențe. Așa cum reiese din textele canonice¹² cea

⁹ *Licet commissa nobis a Domino potestatis ecclesiastice plenitudo universis Christi fidelibus nos constituerit debitores, statum tamen et ordinem conditionis humane non possumus ampliare, qui juxta verbum Dominicum ad staturam nostram nec cubitum unum valemus adicere vel simul in diversis locis existere – in unius tamen corporis unitate – vel ad remota quelibet in ictu oculi transvolare possimus et cum Abacuch exuli Danieli deposito in lacu leonum per nos ipsos cibi consolationem afferre ac messoribus nichilominus ministrare [Daniel, 14.35]. Quia vero lex id humane conditionis non patitur nec possumus in persona propria gerere sollicitudines universas, interdum per fratres nostros, qui sunt membra corporis nostri, ea cogimus exercere que, si commoditas ecclesie sustineret, personaliter libentius implemus. Cum autem omnes unum corpus simus in Christo, singuli autem alter alterius membra, sic per singulos, cum oportet, iniuncte nobis sollicitudinis onera dispensamus, ut dum alter alterius onera supportarit, a singulis lex Christi laudabiliter impleatur. Die Register Innocenz' III., 1. Band, bearbeitet von O. Hageneder und A. Haidacher, Graz-Köln, Böhlau Nachfolger, 1964, nr. 345, p. 515-516.*

¹⁰ „Les légats sont ainsi chefs de guerre, chefs de croisade (l'évêque du Puy reçoit cette fonction d'Urbain II dPs 1095), âmes de la lutte antihérétique (Pierre de Castelnau puis Arnaud Amaury, doublés d'un Romain dans les terres cathares). Ils peuvent même devenir, toujours dans la lignée des conceptions d'Innocent III, les soutiens d'une monarchie chrétienne malmenée: le légat Guala, cardinal-prêtre du titre des Saints-Silvestre-et-Martin, sauve en 1216-1217 le trône de Jean sans Terre et de son jeune fils Henri, plus qu'ébranlé par les barons anglais et le fils du roi de France, comme en 1225 Romain, cardinal-diacre de Saint-Ange, épaula la régente de France, Blanche de Castille, en même temps qu'il contribue à la «pacification» du sud du royaume et se heurte à l'université de Paris. Les décennies d'affirmation de la «plenitudo potestatis» pontificale sont aussi celles de super-légats”. Olivier Guyotjeannin, *op. cit.*, p. 1011.

¹¹ R.A. Schmutz, *Medieval Papal Representatives ...*, p. 455, 458; D. Queller, *The Office of Ambassadors in the Middle Ages*, Princeton, 1967, p. 10.

¹² Sistematizarea tripartită este deja funcțională în a doua jumătate a secolului al XIII-lea când Guillaume Durand o reproduce în *Speculum judiciale* (1271-1276), Guillelmus Durandi, *Speculum judiciale*, Liber I, pars 1, *De legato*, Francfort, 1592, t. I, p. 28-54.

mai importantă categorie este denumită **legati de latere**, îndeobște aleși din rândul cardinalilor. Denumirea semnifică nu numai că sunt trimiși de papă, dar și că stau alături de el, că sunt o prelungire nu numai a corpului său spiritual, dar și a celui fizic: *Illi [legati] vero qui mittuntur de latere domini papae: quia ipsi pars corporis eius esse intelliguntur, Liber Extra, Glossa Ordinaria ad X 1. 30.9.*¹³. A doua categorie sunt **legati missi**, trimiși și aceștia de papă, dar nu fac parte din Curia romană. A treia categorie sunt **legati nati**, titulari ai unei legații permanente deoarece sunt investiți în funcția arhiepiscopală-mitropolitană, ceea ce implică automat asumarea titlului de reprezentant al Romei conexas oficiului metropolitan¹⁴, obedient până la sacrificiu Scaunului Apostolic. În cazul primelor două categorii, din momentul în care pontiful conferă unui legat puteri apostolice, tot ceea ce va decide acest legat va fi în numele autorității pontificale, iar deciziile luate de acesta devin imediat executive *in loco*. Pontiful roman confirmă deciziile legatului numai în caz de probleme deosebit de complexe și delicate, dar și atunci este vorba de o confirmare formală. Drept pază la abuzul de putere al legaților, Sfântul Scaun a introdus soluția apelului contra deciziilor luate de legați care rămân totuși în funcție până la ordinul de anulare al legației venit de la episcopul Romei.

Câmpul de acțiune al legaților era deosebit de amplu. Aceștia dispuneau de suficientă autoritate pentru a convoca sinoade și concilii, pe care le prezidau, și publicau decretul în numele lor. Legații pot impune constituții în domeniul administrativ și disciplinar - pot alege titulari pentru scaune episcopale vacante, pot opera transferuri și pot depune episcopi. Dintre cele trei categorii, **legati de latere** se bucură de cea mai mare autoritate, având o putere **extra-ordinară**. Ei pot cenzura puterea politică a monarhilor sau a altor lideri politici, pot dispune de beneficiile minore (funcțiile ecleziastice non-episcopale), pot excomunica și pot pune interdict, autoritatea lor se exercită și asupra ordinilor religioase care sunt exempte, au misiunea de a persecuta ereticii și încuraja predica, sunt însărcinați să negocieze în conflictele din interiorul și din afara *Christianitas*.

Cât privește tipologia „legatului născut” acesta îndeplinește *ex officio* dispoziții **ordinare** legate de încredințarea dată de Roma de administrare în numele mandatului primit, de primat sau mitropolit. Un exemplu elocvent pentru maniera în care funcționa „legatul născut” este oferit de pontificatul lui Urban al II-lea, care în 1097 îl numește pe Robert, episcop de Troina-Messina, în calitate de „legat apostolic permanent” pentru Sicilia¹⁵. Cazul sicilian este propedeutic întrucât în

¹³ Robert C. Figueira, *Legatus apostolice Sedis: The Pope's alter ego according to Thirteenth-Century Canon Law*, „Studi Medievali”, III, 27, 1986, p. 532-533.

¹⁴ Idem, *The Classification of Medieval Papal Legates in „Liber Extra”*, „Archivum Historiae Pontificiae”, XXI, 1983, p. 216.

¹⁵ *Robertum, episcopum Traynensem [...] legatum in Sicilia ad exequendum jus sanctae Romanae Ecclesiae posuerat*. Goffredo Malaterra, *De rebus gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardi Ducis fratris eius auctore Gaufredo Malaterra monacho benedictino*, ed. E. Pontieri, RIS V.1, Bologna, 1928, c. XXIII.

acel moment istoric nu exista o autoritate mitropolitană în insulă, iar definirea episcopatelor latine era în curs, de-abia în 1133 fiind trimisă la Roma o listă de episcopate definite *episcopatus pertinentes ad sacram Sedem*¹⁶.

Regatul maghiar fiind un regat periferic al *Christianitas*, asociat Imperiului, într-o relație de subordonare față de Imperiu și de Scaunul Apostolic, a înregistrat destul de greu noutățile predispuse în Curia romană. Legații **de latere** au fost prezenți în această zonă, dar a devenit funcțională, în context, și instituția „legatului născut”.

Problema însă care a trenat în regatul arpadian, timp de aproape două secole, a fost aceea a debilei ierarhii ecleziastice latine, puternic condiționată de prezența precedent atestată a ritului grec, dar, mai cu seamă a păgânismului recurent în mijlocul maghiarilor și pentru creștinarea cărora vor fi depuse masive eforturi în secolele XIII-XIV. Istoriografia maghiară, cu foarte puține excepții, evită să vorbească despre identitatea rituală greacă în debutul regatului din Pannonia¹⁷. Este o teză la care face apel Istvan Baán, mereu contestată de istoricii angajați ideologic, susținători ai fondării ștefaniene a primelor dioceze maghiare (opt la număr) cu toate că izvoarele sunt reticente, dacă nu chiar absente pe această temă. Dintre cele opt se disting imediat acelea care vor deveni mitropolii: Strigونیu și Caloce. Nu se prea rememorează în istoriografie circumstanța că primul ierarh de la Caloce, amintit în izvoare, a fost însuși Astric-Ascheric, cel care a obținut de la împăratul Otto al III-lea, de descendență germano-constantinopolitană, acordul pentru fondarea regatului maghiar, la marginea și asociat Imperiului. Astric, potrivit legendei lui Hartvik, l-ar fi înlocuit pe prezumtivul titular de Strigونیu, Sebastian, timp de trei ani, prilej cu care ar fi primit *paliul*, însemnul vestimentar al dependenței de Roma, revenind mai apoi la Caloce ca titular de paliu¹⁸. Controversa în jurul lui Astric nu poate să ascundă un adevăr: el a primit la Ravenna paliul, fiind admis în prezența lui Otto al III-lea și a lui Silvestru al II-lea, așadar se prezumă că dioceza de Caloce a avut prioritatea de scaun episcopal preeminent în regatul arpadian. Același Hartvik precizează, în mod partinic, că regele Ștefan a dorit ca totuși scaunul ecleziastic de la Strigونیu să devină *ecclesia metropolis et magistra*¹⁹. O diplomă regală din 1093 definește dioceza de Strigونیu ca *metropolitana urbs*, iar în prologul primului conciliu provincial de la Strigونیu apare denumirea *metropolitanus*. Noi știm însă că în epocă mitropolii sunt multiple

¹⁶ *Libellus de successionem pontificum agrigenti*, ed. C.A. Garufi, „Archivio Storico Siciliano”, XVIII, 1893, p. 143.

¹⁷ Istvan Baán, *The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa. The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary*, în vol. *Early Christianity in Central and East Europe*, edited by P. Urbanczyk, Warszawa, 1997, p. 67–74.

¹⁸ Paliul este însemnul mitropolitan care atestă comuniunea și supunerea față de episcopul Romei. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, Academia litter. hungarica atque Societate histor. hungarica in parten impensarum venietibus, typographiae Reg. universitatis litter. hung. Sumptibus, Budapesta, 1938, vol. II, p. 416-417.

¹⁹ *Ibidem*, p. 383.

scaune episcopale. Potrivit izvoarelor din secolul al XI-lea, în timpul înființării greoaie a unor structuri ecleziastice latine nu exista, în regatul arpadian, vreo distincție în ceea ce privește preeminența vreunui prelat. Așa numitul titular de la Caloceia e numit fie episcop²⁰, fie arhiepiscop²¹. La început de secol XII, papa Pascal al II-lea i-a adresat prelatului de la Caloceia invitația de prestare a unui jurământ de credință pentru a-i remite din nou paliul²², recunoscându-l ca mitropolit. Disputa dintre cele două scaune cu pretenții mitropolitane izbucnește la revenirea viitorului rege Béla al III-lea în regatul arpadian, în 1172 când sunt puse sub semnul întrebării competențele arhiepiscopiei de Strigoni relative la încoronarea regilor maghiari și jurisdicția acesteia asupra clerului de la curtea regală. Contestarea venea, după impunerea, în pontificatul lui Alexandru al III-lea, a exempțiunilor la scară largă în *Christianitas* nu numai de la Caloceia, ci și de la abația exemptă de la Pannonhalma și de la prepozitura de Alba Regală²³.

Disputa pentru drepturile mitropolitane în secolele XI-XIV a fost recurentă în *Christianitas*. Situația maghiară nu a fost o excepție, ci norma în Creștinătatea medievală. Dacă 21 de dioceze din Anglia (periferia *Christianitas*) au două mitropolii, 22 de dioceze doar din Calabria, au patru mitropolii. Pe coasta Mării Tirenene pe o lungime de doar 100 km existau tot patru mitropolii: Capua, Sorrento, Amalfi și Salerno²⁴.

Problema primatului mitropolitan în regatul patrimonial maghiar a „bălit” timp de aproape trei secole având ecouri inclusiv de la începutul secolului al XIV-lea și până la finalul aceluia secol, când se și fixează definitiv titlul primațial. Tocmai problema acestui primat din monarhia arpadiană, creată de Otto al III-lea și Silvestru al II-lea, se relaționează cu destinul particular al Transilvaniei, ca teritoriu asupra căruia se manifestă tendințe de expansiune maghiară. Printre izvoarele de secol XII privitoare la Transilvania există unul ce conține și o tentativă de rezolvare a litigiului primațial. E vorba de documentul pontifical din 20 decembrie 1191 emis de Celestin al III-lea²⁵ ce prefigurează atitudinea din secolul al XIII-lea cu toate consecințele politico-administrative. Documentul se distinge prin alăturarea într-un act privilegial a două probleme. Ele au fost evaluate consecvențial și s-a considerat că una derivă din cealaltă. Fără îndoială spețele tratate au o legătură birocratică între ele, dar numai dacă sunt privite în cheie teocratică. Celestin, a dezbătut problemele în consistoriul care se ține la un interval

²⁰ *Diplomata Hungaria Antiquissima*, vol. I (1000-1131), Budapest, 1992, p. 289-290.

²¹ *Ibidem*, p. 218, 261, 265.

²² *Ibidem* p. 345-346.

²³ Gergely Kiss, „*Iurisdictionem in abbatibus regalibus*”. *Incertitudes de la Papauté envers la hiérarchie de l'église hongroise aux XIIe-XIIIe siècles*, „Specimina Nova. Pars Prima. Sectio Mediaevalis”, VI, 2011, p. 85-90.

²⁴ J. Gaudemet, *Le gouvernement de l'Église à l'époque classique*, III/II (*Le gouvernement local*), Paris, 1979 p. 24.

²⁵ *Documente privind Istoria României, veacul XI, XII și XIII, C. Transilvania*, Vol I, (1075-1250), Edit. Academiei RPR, 1951, p. 360-361 [infra: *DIR-C*, vol. I]

regulat. Chestiunile dezbătute au fost clasificate în funcție de spațiu și de speță. În acest document exista o identitate de spațiu, regatul maghiar și arealul asupra căruia acesta emite pretenții de autoritate nu întotdeauna validate pe teren, și o identitate de probleme, rezolvarea în spațiul tocmai menționat a unei chestiuni de disciplină ecleziastică în cheie teocratică.

Documentul face aluzie, în fiecare dintre cele două spețe tratate, la poziția topografică din registrul pontifical. Problemele de natură administrativă de o importanță majoră vizând imunități și privilegii erau trecute și în *Liber Censuum* – cartea proprietăților intangibile ale Romei. Cea dintâi afacere privește dreptul de întâietate în ierarhia ecleziastică a unui regat, în cazul de față disputa pentru dreptul primațial în regatul maghiar între arhiepiscopul de Strigoniu și arhiepiscopul de Caloce. Concurența dintre arhiepiscopii pe tema primațială era rezultatul unor grave dezechilibre în structura unei unități politice generate fie de diferențe personale, fie de cezuri politice și/sau etnice. În cazul regatului maghiar, contrarietatea între scaunele mitropolitane de Strigoniu și Caloce a evidențiat oscilația politică și religioasă a *establishment*-ului din această structură politică, iar chemarea Pontifului pentru o soluționare evidențiază tendința clerului și a factorilor politici de a bascula definitiv spre *soluția romană*. În mod evident, *soluția romană* înseamnă acceptarea trendului teocratic și a tuturor urmărilor politice și organizatorice. Drept consecință, Celestin al III-lea a acceptat, pe urmele predecesorului său imediat Clement al III-lea (1187-1191), ca mediator al său, pentru inserarea regelui maghiar în panoplia celor ce beneficiază de ministerul regal, pe arhiepiscopul de Strigoniu, acesta întărindu-și tot mai mult poziția nu doar de arhiepiscop-primat al Ungariei, ci, mai cu seamă, asociat în categoria mitropoliților cu atribuții de *legati nati* – *legaților născuți*, reprezentantul pontifical direct pentru soluționarea problemelor ordinare de competență ecleziastică, dar și politică din regatul patrimonial maghiar²⁶. Totodată, îi încredințează puterea disciplinară *in partem sollicitudinis* care derivă din *plenitudo potestatis* pe care o deține succesorul lui Petru, de acum vicarul lui Christos.

Figura „legatului născut” se structurează la începutul secolului al XII-lea într-un context teocratic când unii episcopi locali erau însărcinați să reprezinte interesele (*vices*) Suveranului Pontif într-o dieceză ce le fusese încredințată. În secolele XII-XIII toți arhiepiscopii francezi, cu excepția celor de Aix și de Rouen au avut încredințate în mod temporar demnitatea de „legat născut”. În spațiul german, tot temporar, au primit funcția de „legat născut” arhiepiscopii de Bremen-Hamburg, de Mainz și de Trier. Numărul „legaților născuți” crește odată cu pontificatul lui Adrian al IV-lea (1154-1159), datorită tot mai multor apeluri adresate Romei. Pentru a ușura rezolvarea cauzelor minore reclamate, cel mai eminent prelat dintr-o provincie

²⁶ „*legati nati* ou *electi* ou *creati* ne sont pas nommés par le pape, leur office étant annexé à la dignité qu'ils possèdent dans leur propre église”. Dante Fedele, *La représentation diplomatique*, în Idem, *Naissance de la diplomatie moderne (XIII-XVIIe siècles)*, Baden Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2017, „Studien zur Geschichte des Völkerrechts”, 36, p. 198.

ecleziastică devine „legat născut”. Dar aici mai intervine un efect al politicii pontificale. Papii secolului al XII-lea au suprimat constant puterile autonome de mitropolit ale arhiepiscopilor pentru că nu doreau să aibă, în teritoriul administrat de Biserica Romană, episcopi-mitropoliți prea puternici. Pentru a echilibra lucrurile, drepturile mitropolitane, care până atunci erau concesionate în mod automat când era încredințată autoritatea arhiepiscopală, **au devenit drepturi pontificale redistribuite în teritoriu prin instituția legatară**. În acest mod, arhiepiscopii au devenit tot mai dependenți de Papă, Roma confiscând practic o serie de atribuții pendinte de prelații teritoriali. Arhiepiscopilor, în momentul numirii lor, le era stipulat în lumina dreptului canonic cine le încredința jurisdicțional puterile pentru a exercita funcțiunile lor: Pontiful roman nicidecum regele local. Aceste puteri calificate juridic ca excepționale au fost încetul cu încetul restrânse și concesionate în mod stabil unui foarte restrâns cerc de titulari ai celor mai importante arhiepiscopate și, de aceștia, cu acordul Papilor, transmise succesorilor lor. Clasicele exemple de legat născut pe care istoriografia le cunoaște sunt ale arhiepiscopilor de Canterbury, de Reims, de Salzburg, de Praga, de Gniezno și, bineînțeles, de Strigoniu²⁷.

A doua speță tratată în respectivul document, rezultat al deliberării probabil în același consistoriu a unei alte stuații conjugate cu prima, dar nu derivând din aceasta, se referă la statutul „bisericii teutonilor din Transilvania”. Legătura care există între prima speță și cea de-a doua speță constă în precizarea excepției de la enunțul anterior pentru această „biserică a teutonilor”. Sentința precedent înscrisă în document cu privire la puterea disciplinară *in partem sollicitudinis* a arhiepiscopului de Strigoniu nu se exercită asupra acestei biserici a germanilor ultrasilvani, deoarece respectiva instituție se bucura, potrivit unor alte structuri similare (neenumerate, dar enunțate ca principiu), de aceeași participare la mecanismul *in partem sollicitudinis* derivate din *plenitudo potestatis* ca și arhiepiscopatul primat. Logica documentului era aceasta: **determinarea fără echivoc a dependenței directe de Sfântul Scaun atât a arhiepiscopiei de Strigoniu cât și a „bisericii teutonilor din Transilvania”**. Documentul, privit în ansamblu, este un act privilegiat care stabilește caracteristicile **exempțiunii** a două instituții diferite aparținând unor comunități diferite: comunitatea regatului maghiar a cărei infrastructură instituțională se construiește de aproape două secole și comunitatea germanilor nou așezați în Transilvania. Documentul relatează despre o instituție comunitară aplicată unui grup etnic²⁸ ce solicită protecție politică și nu

²⁷ Pentru aceste aspecte, a se vedea Michael F. Feldkamp, *La diplomazia pontificia. Da Silvestro I a Giovanni Paolo II. Un profilo*, Milano, Jaca Book, 1998, p. 37-38. Gabriel Le Bras în aceeași direcție precizează că în perioada scursă de la pontificatul lui Leon al IX-lea la cel al lui Inocențiu al III-lea, 30 de episcopate au fost supuse direct Romei pentru a slăbi puterile mitropoliților. Gabriel Le Bras, *Institutions ecclésiastiques de la Chrétienté médiévale. Préliminaires*, Paris, Bloud and Gay, 1959, p. 320.

²⁸ O schiță pe tema prepoziturii, a se vedea la Karl Reinerth, *Die freie königliche St Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihr Kapitel*, Hermannstadt, Krafft & Drotleff, 1942.

vorbește despre o instituție teritorializată determinată topic. Prepozitura, căci această este instituția cu pricina, este o structură ecleziastică care funcționează cu caracteristici diferite raportat la instituționalizarea standardizată a Bisericii (parohie și episcopie), în sensul de excepție de la normă. Ea este funcțională inclusiv în ziua de astăzi în arhitectura organizatorică a Bisericii Romano-Catolice fiind definită drept **prelatură teritorială**. Fondarea prepoziturii se raportează la perspectiva Bisericii Romane de a configura o nouă unitate ecleziastică cu caracteristici de organizare politică autonomistă sau chiar independentistă destinată să nu fie vexată de nicio structură ecleziastică predefinită, acționând în același spațiu sau în vecinătatea acestuia. În acest caz fost utilizată prepozitura ca mecanism de încadrare ecleziastică, gestul fiind grăitor pentru statutul populației din zonă, sustrasă normelor comune și inserată într-o dimensiune canonică romană.

Ajunși la acest moment ne vedem nevoiți să facem o remarcă. În istoriografia maghiară recentă există o reținere, am putea spune chiar o obsesie în a nu defini prepozitura de Sibiu drept „prepozitură”, ci de a-i asocia denumirea de „biserică colegială” sau chiar „**biserică regală**” sic! numai din dorința de a nu-i sublinia dimensiunea de prepozitură teritorială și statutul independent pe care l-a avut dintru început. Existența în epocă a acestui statut teritorial ni-l confirmă unul dintre exemplele cele mai percutante de prepozitură teritorială exemptă, tot din mediul german, bavarez mai bine zis: o prepozitură teritorială care s-a menținut ca *nullius dioecesis* adică exemptă, este prepozitura din Berchtesgaden fondată în 1102, între ducatul bavarez și arhiepiscopia de Salzburg, dedicată sfântului apostol Petru și sfântului Ioan Botezătorul. A fost secularizată de-abia în 1803. În teritoriul german au funcționat și alte prepozituri/abații ce au evoluat spre principat-prepozitură cu caracter suveran, în cadrul Imperiului la final de ev mediu și în epoca modernă: prepozitura de Ellwangen sau prepozitura de Weissenburg/Wissembourg²⁹.

Cele două spețe din documentul celestinian sunt reluate întocmai, reunite din nou într-un document, de această dată în timpul pontificatului lui Grigore al IX-lea în ziua de 26 februarie 1231. Noua confirmare, dincolo de obiceiul confirmărilor ordinare la intervale regulate, este importantă pentru că vine după ce a fost emisă

²⁹ Cu privire la lipsa de atenție a istoricilor față de prepozituri, istoricul Gianpaolo Fassino remarcă că există la nivel european această tendință de a evita studiul acestor tipuri de structuri: „Il disinteresse verso le giurisdizioni «quasi episcopali» delle abbazie nullius dioecesis che perdura tuttora è in parte imputabile, credo, anche agli orientamenti post-conciliari che hanno influenzato la storiografia degli ultimi decenni, mettendo al centro dell'attenzione la figura del vescovo, e marginalizzando vieppiù tutte quelle situazioni, come appunto le frammentazioni delle abbazie nullius, che si discostavano rispetto al modello generale. Tale disinteresse mi sembra confermato anche dalla recente opera *Le diocesi d'Italia* (Mezzadri, Tagliaferri, Guerriero 2007-2008), che presenta non solo la storia delle diocesi italiane attualmente esistenti, ma anche di quelle storiche e delle sedi titolari, ma omette di fatto le abbazie nullius, ad eccezione però di quelle ancora attive” Gianpaolo Fassino, *I confini religiosi del Piemonte napoleonico La riforma delle diocesi subalpine dall'annessione alla Francia alla Restaurazione (1802-1817)* file:///C:/Users/1/Downloads/10990_209_Gianpaolo+FASSINO+-+XXIV+ciclo++Tesi+di+dottorato+PDFA.pdf, accesat în 2 februarie 2023.

Bula de aur în 1222 și reîntărirea ei ulterioară. Iar o reluare a documentului din 1191, cu aceleași clauze și cu trecerea în registrul pontifical, în timpul celui ce a stabilit pentru secole dreptul canonic (până în 1917) prin *Liber extra* este mai mult decât semnificativă.

În același context hierocratic și canonic, arhiepiscopul de Strigoniu este asociat unui episod particular: misiunea religioasă în spațiul est transilvan și imediat extracarpatic, în ambientul etnic cuman. Depășindu-și mandatul coextensiv al funcției sale mitropolitane, acela de *legatus natus*, diecezanul de Strigoniu va primi, în 31 iulie 1227³⁰, un mandat de „legat”³¹, prin care obține pentru Biserica Romană, și nu pentru sine sau regatul maghiar, dreptul de a stabili misiunea și a înființa structuri ecleziastice ce depind direct de Roma. Mandatul este reluat, în data de 27 februarie 1231³², ceea ce ne demonstrează că discuțiile privind dreptul de încoronare și prepozitura Sibiului, dar și activitatea de legat au avut loc în același consistoriu, redactarea acestui document fiind consecutivă celeilalte decizii. Ceea ce nu a fost evidențiat până acum este că **mandatul legatar special a fost o derogare de la jurământul – votul cruciat făcut de Robert, arhiepiscopul de Strigoniu, iar această ipostază juridică îl scoate pe Robert din orice ecuație cu o autoritate lumească (regele maghiar) și-l pune plenar la dispoziția Romei.** Așadar, arhiepiscopul de Strigoniu are o misiune romană, nemaghiară, cruciată, prin care se pune pe sine și activitatea sa la dispoziția Sfântului Scaun. Faptul că a avut un mandat de legat limitat în timp, cu scop cruciato-misionar, este negru pe alb confirmat de același Grigore al IX-lea în misiva trimisă episcopului cumanilor, Teodoric, de la Perugia la 13 septembrie 1229³³ prin care îi precizează că episcopatul său ține „de-a dreptul de jurisdicția scaunului apostolic”, epuizându-se legația lui Robert de Strigoniu.

Situația jurisdicțională complicată din Transilvania, în succesiunea retragerii cavalerilor teutoni vexați iremediabil de regele maghiar Andrei al II-lea, cheamă din nou atenția Romei, prin prezența legatului *de latere* Iacob de Preneste, cardinal *suburbicar*. Demnitatea acestuia de *suburbicar* ne clarifică interesul Romei pentru regatul maghiar și spațiile asupra căruia Roma și arpadienii emit pretenții de teritorializare.

Cunoaștem diferențele de jurisdicție din arealul transilvan mediate de Iacob de Preneste ca urmare a unor dispoziții date de Grigore al IX-lea. Într-o scrisoare

³⁰ *DIR-C*, vol. I, p. 228.

³¹ Distincția juridică fără echivoc între legatul de *latere* și legatul ordinar este făcută într-o scrisoare a lui Grigore al IX-lea către patriarhul latin de Ierusalim, anterioară lui 1228: *Fraternitati tuae legationis officium in provincia tua duximus committendum ita tamen quod, si legatem ad partes illas de latere nostro contigerit destinari, executionem ipsius officii, quamdiu legatus ipse ibi fuerit, pro Sedis apostolicae reverentia omnino dimittas*. August Potthast, *Regesta pontificum romanorum inde a 1198 ad 1304*, vol. I, Berolini, 1874, nr. 9559, p. 816.

³² *DIR-C*, vol. I, p. 244-245.

³³ *Ibidem*, p. 235.

pe care la 8 noiembrie 1235 papa Grigore al IX-lea i-o trimite, de la Viterbo, episcopului cumanilor, ca rezident formal în vecinătatea factorilor aflați în litigiu, dar și doctrinar expertul în probleme disciplinare locale (Inchiziția a început să se construiască funcțional prin intermediul dominicanilor) se referă la conflictul care-l opune pe Rainald, episcopul Transilvaniei, decanului și clerului din Țara Bârsei³⁴, rămășițe ale instituționalizării monahilor-cavaleri teutoni. Profitând de prezența legatului pontifical în cuprinsul regatului arpadian, diocezanul transilvan și-a manifestat dorința (probabil stimulată de presiuni ale puterii regale) de a se extinde jurisdicțional și în Țara Bârsei, al cărei statut ecclesial după plecarea monahilor-cavaleri teutoni doar părea incert, dar nu era, ea făcând parte în continuare din *Patrimoniul lui Petru* așa cum asertează o corespondență pontificală ulterioară, lungă un secol și jumătate³⁵. Deoarece atât decanul din Țara Bârsei cât și clerul arondat lui s-au opus pretențiilor diocezanului de Alba-Iulia în temeiul juridic al fundației decanatului, problema a fost adusă în fața lui Iacob de Preneste în calificarea sa legațială, însă cum termenul legației *de latere* a expirat, nu i-a putut da soluția finală.

Procesul a fost reluat în instanță ordinară la Roma, unde același cardinal suburbicar a prezidat ședințele instanței. Soluția în prima instanță a fost să se dea câștig de cauză episcopului transilvan, în pricina preoților, dar nu și a decanului. În aceste condiții, arhidiaconul de Tileagd, procuratorul episcopului transilvan, a cerut minuta sentinței și transpunerea ei în dispoziție pontificală, moment în care intervine jurisconsultul Bisericii Romane, Richwinus. Acesta jucând și rolul de *auditor litterarum contradictorum*³⁶, a făcut o întâmpinare în ședință publică la decizia lui Iacob de Preneste ceea ce l-a determinat pe Grigore al IX-lea să decidă constituirea unei noi instanțe, de recurs, am numi-o noi, în care să se rediscute întreaga speță. De data aceasta a fost numit drept judecător al cauzei transilvane cardinalul Oddone di Monferrato, iar la prima înfățișare, numitul Richwinus a specificat că sentința dată în precedență nu poate fi pusă în practică deoarece „ar fi spre paguba Bisericii Romane, care se află oarecum (vel quasi) în stăpânirea celor de mai sus, după cum el s-a însărcinat să dovedească”. Oddone di Monferrato a suspendat procesul și s-a adresat Pontifului roman cu darea de seamă a punctelor de vedere expuse în cadrul ședinței de judecată. Probabil consiliat și de cardinal, Grigore al IX-lea i-a transmis episcopului cumanilor, ierarhul cel mai proxim părților și reclamantului, dispoziția de a face o anchetă *in situ*, iar rezultatele să le prezinte la Roma până în data de 29 septembrie 1236. Din păcate episcopul

³⁴ Șerban Turcuș, *Un processo transilvano alla corte pontificia nel 1235*, „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe”, Iași, I, 2009, nr. 1-4, p. 5-21.

³⁵ Idem, *Papa Grigore al XI-lea și revendicarea fiscală a teritoriului teuton Țării Bârsei la 1373*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, tom LVI, 2017, p. 155-164.

³⁶ Idem, *Papa Inocențiu al III-lea (1198-1216) și Clujul*, în vol. *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 61.

Transilvanie nu îndeplinea o condiție canonică, necunoscută până azi istoricilor români și maghiari, care aserta că o solicitare de natură posesivă trebuie făcută doar dacă a avut în precedență autoritate timp de 30 de ani asupra parohiilor revendicate³⁷.

Un al doilea diferend desprins din corespondența pontificală cu Teodoric, episcopul cumanilor, este conținut într-un document din 13 noiembrie 1235, emis tot la Viterbo. Practic, în succesiunea politică a documentului mai sus-menționat, este tratată o speță oarecum înrudită cu precedenta, dar parțial cu alți protagoniști. Este un litigiu ce-l opune pe același Rainald, episcop de Alba-Iulia lui Leon de Dubucha, Gottfried de AquaCalida, Nicolae de Cormosbach, Conrad de Venetiis, Bernard de Debran, Herman și Gerlach, preoți în Hoghiz. Rainald, adresându-se legatului Iacob de Preneste, a solicitat ca menționații clerici să-i recunoască autoritatea și să i se supună ierahic și fiscal.

Datorită revenirii la Roma a legatului *de latere* procesul a fost și el transferat *in urbe*, ca și precedentul. Bineînțeles că Iacob de Preneste a dat din nou o sentință favorabilă episcopului transilvan, declanșând imediat reacția celor reclamați. Dar, de această dată sentința fiind definitivă, a fost înaintat apel către succesorul lui Petru, iar acesta a fost acceptat.

Interesantă este identitatea apelantului. Acesta nu este colegiul de preoți împetricinați, așa cum se putea bănuî, ci este însuși primatul reconfirmat recent al regatului arpadian cu mandat de „legat născut” al Sfântului Scaun în aceste părți, francezul Robert, arhiepiscopul de Strigoniu (1226-1238). Robert face apel la sentința dată de Iacob de Preneste în favoarea unui sufragane al rivalului său, arhiepiscopul de Calocsa. Papa Grigore al IX-lea acceptă să convoace o instanță de apel pentru reluarea procesului desemnându-l ca judecător pe cardinalul Oddone di Monferrato. Acesta a luat cunoștință de faptul că părțile erau reprezentate pe de o parte de arhidiaconul de Tileagd, în calitate de procurator al episcopului Rainald al Transilvaniei, pe de altă parte de un „magistru” din Alba Regală în calitate de procurator al arhiepiscopului de Strigoniu. În fața lui Oddone di Monferrato reprezentantul lui Robert a susținut că sentința dată de Iacob de Preneste nu se justifică, fiind nedreaptă și aducând prejudicii majore arhiepiscopiei primate a regatului patrimonial maghiar. Magistrul din Alba Regală a asertat că toți preoții chemați în judecată sunt de fapt supuși ai scaunului arhidiecezan de Strigoniu „susnumiții preoți îi sunt supuși nemijlocit (*nullo medio*) lui și numitei biserici după dreptul diecezan și se știe că numitul arhiepiscop și amintita biserică îi au în stăpânire și oarecum (*vel quasi*) sub supunerea lor”³⁸. Formularea aceasta emfatică dorește să puncteze că preoții din decanatul Țării Bârsei sunt „oarecum – *vel quasi*” în jurisdicția Strigoniului, adverbul fiind uzat cu precauția necesară ca evidența a responsabilității nu de diecezan, dar de responsabil-de *legat născut*.

³⁷ Jean Gaudemet, *op.cit.*, p. 20.

³⁸ *DIR-C*, vol. I, p. 286.

Observăm că adverbul *oarecum* – *vel quasi* este același folosit de Richwinus, jurisconsultul Bisericii Romane pentru a arăta stăpânirea Romei asupra decanatului Țării Bârsei. Din cele două spețe amintite putem estima tendința episcopului de Alba-Iulia de a lichida structura decanatului Țării Bârsei și a se extinde în zonă, dar și rezistența atât a Scaunului Apostolic, cât și a „legatului născut”, arhidiocezanul de Strigoni³⁹.

Istoricul francez Florian Mazel, analizând în Occident acest tip de conflicte precizează: „les XIe, XIIe et XIIIe siècles connaissent une multiplication des conflits de juridiction favorisant une définition de plus en plus précise des limites territoriales des diocèses. **Tantôt ces conflits se produisent à l'interface d'évêchés voisins, tantôt ils naissent en raison du mitage des diocèses par les enclaves monastiques ou les possessions d'autres évêques.** Ces conflits sont soutenus par la croissance démographique, le renforcement de l'autorité épiscopale et l'essor des chapitres cathédraux dans la postérité de la réforme «grégorienne». Leur règlement favorise l'établissement ou l'«officialisation» de frontières ou d'**enclaves** assignant définitivement les espaces contestés à tel ou tel diocèse. Ce faisant, ces règlements hiérarchisent aussi les droits, en distinguant notamment ce qui relève du **dominium** de ce qui relève de l'**ordinatio** ou de la **iurisdictio**. Ces conflits sont désormais le plus souvent arbitrés par la papauté (ou ses représentants) qui, à partir de la réforme «grégorienne», et comme le revendiquent les **Dictatus papae**, entend s'assurer, aux dépens des empereurs ou des rois, le monopole du remodelage de la géographie ecclésiastique, qu'il s'agisse de la carte des sièges ou des territoires diocésains”⁴⁰.

Istoricul francez menționat ne introduce triada *dominium*, *iurisdictio* și *ordinatio*, cuvinte deloc analizate în contextul dat, în istoriografiile română sau maghiară. În secolele XII-XIII, secole ale teocrației și hierocrației, *dominium* și *iurisdictio* aparțin Scaunului Apostolic care își apără cu cerbie drepturile absolute pe care le are asupra structurii eclesiastice, pe deasupra puterii laice care asistă la acest exercițiu de putere al papilor – *quod papa habet dominium super imperium*. Documentele maghiare sau transilvănene nu au un extraordinar rafinament juridic, dar enunțurile lor în limba latină, inclusiv formula adverbială amintită *oarecum* – *vel quasi*, ne oferă repere pentru limitele între *dominium*, *iurisdictio* și *ordinatio*.

Faptul că structuri teritoriale medievale de tip diocezan sau prelaturi teritoriale nu au o uniformitate ecclesială suprapusă peste relativa uniformitate

³⁹ Exemplul parizian este simptomatic pentru arhitectura micro ecclesială: abațiile de Saint Denis, Sainte-Geneviève și Saint-Germain-des-Prés sunt scoase de sub autoritatea episcopului de Paris, putându-se adresa oricărui episcop pentru binecuvântarea abatelui și consacrarea clerului. Se supun doar jurisdicției papei sau legatului său. Parohiile din teritoriile abațiilor enumerate sunt sustrate și ele autorității episcopului de Paris. Jean Gaudemet, *op. cit.*, p. 128-129.

⁴⁰ Florian Mazel, *Diocèse et territoire: enjeux historiographiques, questions de méthode et problématique historique dans la recherche française*, în vol. *La diocesi di Bobbio. Formazione e sviluppi di un'istituzione millenaria*, a cura di Eleonora Destefanis e Paola Guglielmotti, Firenze, Firenze University Press, 2015. p. 59.

politică este mărturisit de un caz celebru: mitropolia de Lyon este situată în teritoriul imperial, în timp ce sufraganele sale Langres, Autun, Chalon-sur-Saône și Mâcon sunt pe teritoriul regatului francez, iar diocesele de Limoges și Cahors sunt în domeniile regelui englez. În provincia ecleziastică de Reims, dioceza de Cambrai, la rândul ei aparține imperiului, în timp ce diocesele din Catalonia depind de provincia de Narbonne⁴¹.

În prima jumătate a secolului al XIII-lea suntem încă pe calea de definitivare a raporturilor de reciprocitate instituțională dintre ierarhia ecleziastică și laică maghiară care tinde, prin Béla al IV-lea, să stabilească un pact cu biserica latină din regatul său pentru a-și fortifica autoritatea. În 1239 într-un document emis de Béla al IV-lea apare sintagma definitivă ... *et cum praedicta sancta Strigoniensis ecclesia locum primatis in regno nostro tenere dignoscatur* ...⁴², monarhul arpadian dând de înțeles că a decis cu ce arhiepiscop să se alieze. *Glossa ordinată* însă prevedea că primatul nu are ascendent decât asupra mitropoliților și nu a sufraganiilor acestora, cu excepția dreptului de apel⁴³.

Există în istoriografia maghiară, dar și în cea românească (sub impactul și *placet*-ul interpretărilor săsești) un punct de vedere care alocă arhiepiscopului de Strigoniu „drepturi de diocesan” și nu de „legat născut” asupra prepoziturii Sibiului și a decanatului Țării Bârsei. Documentele mai sus prezentate nu justifică o astfel de poziție, după cum nu o justifică nici teoria Bisericii Romane cu privire la dimensiunea și configurația teritorială a episcopilor. Decretul lui Grațian prevedea ca scaunele episcopale să nu fie situate la distanțe mari între ele pentru a se putea purcede la consacrări reciproce fără dificultăți: *Sedes autem episcoporum non longo intervallo debent disiungi, ut ad consecrationem sui conprovincialis sine difficultate possint occurrere*⁴⁴. O dioceză obișnuită, în secolele XII-XIII, avea în medie în jur de 5.000-7.000 de kilometri pătrați: dioceza de Nantes 7500 km², cea de Geneva 6.800 km², cea de Leon doar 1.900 km², existând și excepții de tipul diocazelor de Bourges și de Clermont care aveau în jur de 18.400 km²⁴⁵, dar și pe acestea în 1317 și 1318 papa Ioan al XXII-lea le va sparge prin crearea diocazelor de Castres, Saint-Flour, Tulle, Vabres, Alet și Saint-Pons de Thomières, fără a-l aviza pe regele francez⁴⁶. Dacă socotim că arealul prepoziturii Sibiului și al decanatului Țării Bârsei, așa cum îl cartografiază geografia istorică maghiară, însumează mai mult de 10.000 km², avem o perspectivă evidentă asupra imposibilității gestionării unei dioceze de Strigoniu care asociază pe lângă teritoriul

⁴¹ Jean Gaudemet, *op.cit.*, p. 25.

⁴² *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, vol. I, ed. Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek, Esztergom, 1874, p. 329.

⁴³ Raymond de Pennafort, *Summa de iure canonico*, curantibus Xaverio Ochoa et Aloisio Diez, Roma, Commentarium pro religiosus, 1975, vol. II, partea I, p. 49.

⁴⁴ *Decretum Gratiani*, Dist LXXX, c 6, https://geschichte.digitale-sammlungen.de/decre-tum-gratiani/ka-pitel/dc_chapter_0_841, accesat în 2 februarie 2023.

⁴⁵ Jean Gaudemet *op.cit.*, p. 13.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 16.

propriu încă alți 10.000 km². Pentru comparație, precizăm că astăzi arhiepiscopia de Strigoniu are doar 1.543 km², cea mai întinsă arhiepiscopie maghiară contemporană fiind cea de Eger/Agria cu o suprafață de 11.500 km², cam cât prepozitura de Sibiu și decanatul Țării Bârsei la un loc. Istoricul Michel Lauwers descrie consecințele acestui principiu cu referire la dimensiunile prea mari ale unei dioceze⁴⁷. Deja în 1070 papa Alexandru al II-lea i-a impus arhiepiscopului de Salzburg, să fondeze noi dioceze pe teritoriul său întrucât: *quia ecclesia tua tam ample diffusa est*⁴⁸. Exemplul diocezei de Toulouse este lămuritor. Prea întinsă teritorial, cu o populație augmentată și un titular care nu mai făcea față unei asemenea suprafețe, papa Ioan al XXII-lea, prin bula *Salvator noster* din 1317, hotărăște să o dividă în cinci noi dioceze. Conciliul de la Kostanz (1414-1418) a discutat remodelarea diocezelor în așa fel încât să asume dimensiuni ce să permită traversarea lor (cu mijloacele de locomotie din epocă) în intervalul a două zile⁴⁹. Distanța dintre Strigoniu și sudul Transilvaniei este foarte mare, din vestul extrem al regatului maghiar în extremul meridon ardelean. Dreptul canonic nu privește pozitiv o astfel de extensiune teritorială, mai cu seamă că este discontinuă și traversează teritoriul mitropoliei de Calocsa care a concurat timp de secole Strigoniul. Arhiepiscopul de Strigoniu nu are capacitatea materială și ecclesială de a susține exercițiul pastoral al sudului Transilvaniei organizat în prepozitură și decanat.

Unul dintre izvoarele care pune în lumină relația pe care regalitatea arpadiană și-o dorea cu arhiepiscopia de Strigoniu este din 16 decembrie 1256. Béla al IV-lea menționează în document că „maica⁵⁰ biserică de Strigoniu [...] înaintea tuturor celorlalte biserici catedrale ale întregului regat al Ungariei [...] fiind biserica fruntașă între toate celelalte” primește „dreptul de a strânge dijmele din veniturile regale din partea secuilor și a românilor [...] afară de darea de pământ a sașilor, dar să aibă dreptul de a lua de la românii de oriunde și de la oricare dintre ei dijmele obișnuite a se plăti în regatul Ungariei”⁵¹. La 28 octombrie 1262 regele maghiar recidivează și oferă Strigoniului a zecea parte din vitele strânse de la români și secuși⁵². Este un moment important în care regalitatea extinde, în calitate de braț

⁴⁷ Michel Lauwers, *Territorium non facere diocesim. Conflits, limites et représentation territoriale du diocèse (Ve - XIIIe siècle)*, în vol. *L'espace du diocèse. Genèse d'un territoire dans l'Occident médiéval (Ve-XIIIe siècle)*, sous la direction de Florian Mazel, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2008, p. 44.

⁴⁸ Jean Gaudemet, *op.cit.*, p. 15.

⁴⁹ Hans-Joachim Schmidt, *Grenzen in der mittelalterlichen Kirche. Ekklesiologie und juristische Konzepte*, în vol. *Grenzen und Raumvorstellungen (11.-20. Jh.) - Frontières et conceptions de l'espace (11e-20e siècles)*, Lucerne, 1996, p. 153.

⁵⁰ Termenul *maică* ca și expresia *înaintea tuturor celorlalte biserici catedrale ale întregului regat al Ungariei* sunt asociate și episcopiei de Agria, titulară a enclavei arhidiaconatului de Pâncota, *DIR-C*, vol. II, (1251-1300), 1952, p. 36.

⁵¹ *Ibidem*, p. 19.

⁵² *Ibidem*, p. 42.

secular care ajută biserica la perceperea dijmei, protecția asupra arhidiecezei de Strigoniu peste tot unde sunt români, unde sunt secuii, dar cu interdicție unde sunt sașii. Această raportare la ubicuitatea românilor (de oriunde și de la oricare dintre ei), și se prezumă că sunt foarte puțini de rit latin, evidențiază un fel de geopolitică ecclesială primitivă a lui Béla al IV-lea, permisivă însă pentru statutul de întâietate pe care dorește să-l întărească Strigoniului în raport cu arhiepiscopia rivală de Calocsa. Ecourile acestui document se vor vedea peste veacuri, așa cum vom preciza la finalul studiului.

Plasarea indistinctă a prepoziturii Sibiului și a decanatului Țării Bârsei în arhiepiscopia de Strigoniu, din partea mării majorități a istoricilor, în pofida documentelor care afirmă negru pe alb dependența prepoziturii de Scaunul Apostolic are un motiv simplu: cunoașterea superficială a diplomatiei pontificale atât în mediul istoriografic românesc cât și în cel săsesc. Cu istoriografia maghiară lucrurile stau în alt fel, existând optimi cunoscători ai diplomatiei pontificale, cenzuțați însă de politica culturală maghiară atât în interbelic cât și astăzi. Faptul că în secolul al XIII-lea, arhiepiscopia de Strigoniu avea încă o certă indeterminare administrativă și canonică cu privire la arealul Sibiului ne este mărturisit de următorul fragment⁵³: *Phylippus miseratione divina sanctae Strigoniensis ecclesiae archiepiscopus ... dilectorum in Christo filiorum decani et plebanorum de Scybiniensi diocesi Ultrasilvana ad nos et sanctam ecclesiam Strigoniensem immediate spectantium* Atunci când într-un text în limba latină din 6 mai 1264 relativ la clerul sibian apare expresia *immediate spectantium*, ea nu înseamnă așa cum s-a tradus în secolul trecut „ține nemijlocit de noi” care este echivalent cu *nullo mediante* folosit de papi, ci cu „ne privește imediat” fiind evidențiată o circumstanță de administrație obișnuită și nu o situație canonică de excepție, tipică pentru *nullo mediante*. Însă cea mai semnificativă parte din text privește „fixarea de însuși arhiepiscopul de Strigoniu a clerului sibian în dieceza Transilvaniei”, și nicidecum a Strigoniului, fiind vorba despre un topos fără încărcătură canonică și doar de o localizare pe cuprinsul *Christianitas*. Într-un al doilea document din aceeași zi, expresia devine *ad nos et ecclesiam nostram immediate pertinentes fovere*⁵⁴ adică „sunt direct legați de noi și de biserica noastră” Administrația obișnuită se referea în primul rând la participarea la sinoade și alte reuniuni ecleziastice ordinare de extensiune provincială pe care diecezanul de Strigoniu le prezida.

Poate cel mai dramatic moment în care arhiepiscopul de Strigoniu își asumă responsabilitate în calitatea de *legatus natus* este în 1288, când titularul diecezei Lodomer le scrie: prepozitului, decanilor, parohilor și tuturor nobililor unguri, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiului și Bârsei din Transilvania⁵⁵

⁵³ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/104>, accesat în 2 februarie 2023.

⁵⁴ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/105>, accesat în 2 februarie 2023.

⁵⁵ *DIR-C*, vol. II, p. 296-299.

cu rugămintea de a nu-l mai asculta pe regele Ladislau al IV-lea sub pedeapsa excomunicării. Sciziunea între regalitate și biserică devenise evidentă, iar reprezentatul Romei în regatul arpadian se adresa entităților asupra cărora avea responsabilitatea în calitate de „legat născut”. Bineînțeles prioritatea o au prepozitul de Sibiu și decanul Țării Bârsei.

Există o explicație simplă pentru acest topic al diocezei de Strigoniu invocat recurent ca suprapus sudului Transilvaniei: Roma utilizează din antichitate sistemul geografic diocezan pentru a-și identifica structurile subordonate. Dioceza, mai cu seamă mitropolia, este unitatea teritorială de bază în care este parcelată *Christianitas*. Structura politică este fluidă și mereu în schimbare, în timp ce diocezele se mențin în secole ca entități de referință pentru ancorarea Bisericii Romane. Titlurile *in partibus*, folosite din Evul mediu până astăzi pentru episcopii non titulari, mărturisesc cum anume Roma nu abandonează niciodată diocezele în pofida inexistenței lor în teritoriu.

Pentru a întări cele spuse vom oferi mai multe exemple luate din corespondența pontificală cu structuri *nullius*, care depind direct de Roma. Există două specificații ale corespondenței Curiei romane. Prima specificație privește instituțiile care depind „în mod ombilical” de Sfântul Scaun și atârână administrativ de acesta. E cazul abației *nullius* prin excelență, aceea de la Monte Cassino. La 1 februarie 1391, papa Bonifaciu al IX-lea i se adresează abatelui de Monte Cassino cu următorul text în protocol: *Bonifacius Episcopus Servus Servorum Dei, Ad perpetuam rei memoriam. Dilectis filiis Abbati Monasteri Casinensis Ordinis Sancti Benedicti, ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis, quod nullius Diœcesis existit*. Pontiful precizează că Monte Cassino aparține de Biserica Romană fără mediere, dar și că nu există dioceză în care să fie plasată abația întrucât face parte din structura teritorială a episcopului Romei. A doua specificație, în cazul structurilor *nullius* din afara teritoriului extins al suveranității temporale a episcopului Romei, conține întotdeauna precizarea diocezei, exact ca în cazul documentelor relative la structura prepozitorială transilvană. Luăm ca exemplu o celebră abație benedictină *nullius*, existentă până azi, cunoscută pentru că a fost timp de secole locul de veci al arhicunoscutei Matilda de Canossa, sprijinitoarea lui Grigore al VII-lea. Abația se numește Sfântul Benedict în Polirone sau San Benedetto Po. La 1 martie 1250, papa Inocențiu al IV-lea, cel pe care Béla al IV-lea îl numea stăpânul său, acordă veșminte episcopale abatelui mitrat al abației menționate, mitră, pastoral, inel, chiroteche, tunică, dalmată, sandale. În *inscriptio*, cu toate că e o abație *nullo mediante*, apare dioceza în teritoriul căreia este plasată: *Innocentius Episcopus Servus Servorum Dei, Dilectis filiis Abbati et Conventui S. Benedicti supra Padum Ordinis S. Benedicti, Mantuanæ Diœcesis, salutem et Apostolicam benedictionem*. La 6 martie 1252, același papă revine cu un alt document ce confirmă statutul abației și dependențelor ei: *Innocentius Episcopus Servus Servorum Dei, Dilectis filiis Abbati et Conuentui Monasterii S. Benedicti de Padolyrone, Mantuanæ Diœcesis, ac Universis Abbatibus,*

Prioribus, ac Conventibus Monasteriorum, ac Prioratuum eidem Monasterio subiectorum ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentium, Ordinis S. Benedicti, Salutem et Apostolicam benedictionem. Reconfirmarea vine apoi la 18 august 1286, când Honorius al IV-lea, confirmă statutul abației: *Honorius Episcopus Servus Servorum Dei, Dilectis filiis Abbati et Conventui Monasterii Sancti Benedicti supra Padum ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis, Ordinis Sancti Benedicti, Mantuanæ Diœcesis, salutem et Apostolicam benedictionem*⁵⁶.

Se înțelege astăzi că respectiva abație este situată geografic într-o instituție pe care Biserica Romană a fondat-o, dar nu aparține de acea instituție, întrucât este extrateritorială și depinde direct de Scaunul Apostolic. Este vorba de unul dintre principiile fundamentale ale dreptului internațional care asigură ambasadelor dreptul de extrateritorialitate, o ambasadă într-un stat, fiind teritoriul statului acreditant în statul care o găzduiește, un teritoriu inviolabil.

Exemplele sunt multiple, existând cohorte de documente care arată situația de excepție și dau calificarea extradiocezană structurilor ecleziastice ce beneficiază de legătura *nullo mediante* cu Scaunul Apostolic, fie ele însele, fie ordinele din care fac parte. Limitarea poziției unui *legatus natus* față de un ordin este prezentă, spre mărturie, în jurământul pe care-l face Benedict, prepozitul de Arad față de Filip, arhiepiscopul de Strigoniu: „Voi veni într-ajutor pentru apărarea și păstrarea arhiepiscopatului bisericii din Strigoniu și a drepurilor sale împotriva tuturor oamenilor, **în afară de ordinul de care țin**”⁵⁷.

Situația regatului maghiar a fost stabilizată în timpul angevinilor italieni Caroberto (Carol Robert) și Luigi (Ludovic). Concurența mitropoliilor de Strigoniu și Caloce a marcat impunerea lui Caroberto din partea papei Bonifaciu al VIII-lea potrivit tradiției: *Ungarie Regnum sacrosancte Romane ecclesie a beato Stephano, primo rege Ungarie christiano, cum omni iure ac potestate et devote oblatum fuit et traditimi reverenter*⁵⁸. Arhiepiscopul de Caloce a trădase încrederea lui Bonifaciu și-l încoronase pe rivalul Venceslav, compromițând și mitropolia sa: *in tantam prorupit audaciam et temeritatis excessum, quin potius ad tantam devenit insaniam, quod dilectum filium Wladislaum [...] in Regem eiusdem Regni Ungarie de facto, cum de iure non posset, coronarer presumpsit, ingressum tuum in ipsum Regnum nequaquam expectans*⁵⁹.

⁵⁶ *Bullarium casinense, seu Constitutiones summorum Pontificum, Imperatorum, Regum, Principum et Decreta Sacrarum Congregationum pro Congregatione casinensi ceterisque Regularibus cum eadem directe vel indirecte participantibus*, Tomus primus, Typis Omnibenii Ferretti, Venetiis, MDCL, p. 37-39, 43.

⁵⁷ *DIR-C*, vol. II, p. 50.

⁵⁸ Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis*, vol. I, 1216-1352, Romae, 1859, p. 388.

⁵⁹ *Ibidem*.

Stabilitatea nu a ajutat totuși situația juridică a titlului de mitropolit primat, acesta nefiind definitiv tranșat până la finalul secolului al XIV-lea. Titlul de *legat* este revendicat când de Caloce, când de Strigoni: în 4 decembrie 1379 avem o *intitulatio* cu *frater Stephanus magister sacrae paginae dei et apostolicae sedis gratia patriarcha Iherusalemitanus ac administrator perpetuus ecclesiarum Colocensis et Bachyensis invicem unitarum provinciaeque suae legatus apostolicus*⁶⁰; la 21 decembrie 1384, avem o altă *intitulatio*: *Demetrius miseratione divina tituli sanctorum quatuor coronatorum presbyter cardinalis ac sanctae Strigoniensis ecclesiae gubernator perpetuus apostolicaeque sedis in regno Hungariae legatus*⁶¹.

Domnia în regatul maghiar al lui Sigismund de Luxemburg va aduce o clarificare de natură juridică în ceea ce privește unele demnități ecclesiale din regatul maghiar relative atât la arhidioceza de Strigoni, cât și, în mod particular, la prepozitura Sibiului. Astfel tranșarea definitivă a titlului de *primas* și *legatus natus* va fi reperată în 24 aprilie 1394, când arhiepiscopul de Strigoni, Ioan de Kanisza, îl va primi de la papa Bonifaciu al IX-lea pentru a-l atașa, el și succesorii săi în scaunul de Strigoni (începând cu 17 martie 1395), titulaturii complete⁶². Titlul se exercită de acum înainte și asupra mitropoliei de Caloce. Înregistrăm deja în ziua de 20 ianuarie 1402, o misivă prin care arhiepiscopul de Strigoni își exprimă față de abatele de Cluj-Mănăstur, din dioceza Transilvaniei, atribuțiile de *legatus natus*: *Johannes dei et apostolicae sedis gratia archiepiscopus Strigoniensis ac loci eiusdem comes perpetuus primasque et dictae sedis apostolicae legatus natus necnon aulae regiae maiestatis Hungariae summus cancellarius dilecto nobis ac*

⁶⁰ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/946>, accesat în 2 februarie 2023.

⁶¹ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1349>, accesat în 2 februarie 2023.

⁶² *ac etiam consideratione praedicti regis nobis super hoc humiliter supplicantis et propter optatam huiusmodi subditorum quietem et salutem animarum te in civitate et diocesi ac provincia Strigoniensi necnon quibilibet monasteriis, ecclesiis et locis tibi ratione praedicti archiepiscopatus ac ecclesiae Strigoniensis quomodolibet subiectis primatem et legatum sedis apostolicae natum, quamdiu te eidem ecclesiae Strigoniensi duntaxat praesidere continget, de fratrum nostrorum consilio et apostolicae potestatis plenitudine tenore praesentium cum plenis, liberis, meris et omnimodis potestate ac iurisdictione et earum exercitio primatibus et legatis natis competentibus de consuetudine vel de iure constituimus, facimus et etiam deputamus ita, ut omnia et singula, quae primates et legati nati huiusmodi duntaxat in civitatibus, diocesibus, provinciis et locis eis decretis seu subiectis, in quibus existunt primates et legati nati, ac in eorum incolas et habitatores exercere de iure vel consuetudine huiusmodi quomodolibet possunt, tu etiam in eisdem civitate et diocesi ac provincia Strigoniensi ac etiam monasteriis, ecclesiis et locis tibi subiectis ut praefertur in quoslibet videlicet utriusque sexus homines tam clericos, non tamen sedi apostolicae immediate subiectos, quam etiam laicos et quoscumque alios, qui pro tempore in eisdem civitate et diocesi ac provincia Strigoniensi ac etiam monasteriis, ecclesiis et locis tibi subiectis ut praefertur moram traxerint aut degerint, libere et licite valeas exercere, concessa tibi insuper auctoritate apostolica contradictores et rebelles quoslibet per excommunicationis, suspensionis et interdicti vel amotionis aut depositionis sententias vel alias per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendi libera facultate.* <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1428>, accesat în 2 februarie 2023.

religioso viro domino fratri [...] abbati de Kolozmonostra diocesis Albensis, Strigoniensis vero iurisdictionis salutem et sinceram in domino caritatem”⁶³.

Așa cum fondarea prepoziturii sașilor a presupus un mandat pontifical și o dispoziție a unui legat papal, întocmai extincția titlului prepozitural presupune o dispoziție pontificală pe care papa Martin al V-lea o dă, în 13 ianuarie 1426, la „rugămintea smerită” a regelui Sigismund de Luxemburg pentru a asigura buna funcționare a țesutului ecclesial din cuprinsul prepoziturii⁶⁴. Întrucât pentru a substitui instituția prepoziturală cancelaria pontificală folosește două apelative, adresarea inițială fiind îndreptată către *praeposito ecclesiae Transsilvaniae*, Gheorghe Lepeș, prepozit al capitlului de Alba-Iulia, iar referința topică să fie *praepositura ecclesiae sancti Ladislai regis de Cibinio, Strigoniensis diocesis*, semnifică cum anume la Roma structura teritorială a bisericii nu se suprapune peste structurile politice, geografia instituțională ecleziastică, fiind alta decât geografia politică. Nu este solicitat un personaj din arhidieceza de Strigoni, ci un agent de verificare dintr-o episcopie rivală, dintr-o altă mitropolie.

Într-un alt document, din 25 martie 1436, arhiepiscopul Gheorghe de Strigoniu ține să-și precizeze **iurisdicția** de *legat născut* asupra decanatului Țării Bârsei. *Georgius miseratione divina archiepiscopus ecclesiae Strigoniensis locique eiusdem comes perpetuus, primas et apostolicae sedis legatus natus dilecto nobis in Christo honorabili viro magistro Nicolao plebano de Castro Mariae alias Foldwar et decano Brassouiensi nostrae dioecesis et iurisdictionis salutem et paternam benedictionem*⁶⁵.

Dimensiunea de *legatus natus*, pe care și-o asumă arhiepiscopul de Strigoni, ca unic responsabil, în fața Romei, de destinul bisericilor din regatul maghiar este pusă în evidență de o sumă de liste compilate, începând cu 1389 și sfârșind cu

⁶³ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/1559>, accesat în 3 februarie 2023.

⁶⁴ *Quare pro parte dicti Sigismundi regis nobis fuit humiliter supplicatum, ut ordinationi, donationi et largitioni ac literis praedictis omnibus inde secutis robur apostolicae confirmationis adicere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur de praemissis certam notitiam non habentes, ipsius Sigismundi regis in hac parte supplicationibus inclinati, discretioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus de praemissis omnibus et singulis et eorum circumstantiis universis auctoritate nostra diligenter te informes, et si ita esse et praemissa in augmentum divini cultus evidenter cedere inveneris, super quo tuam conscientiam oneramus, ordinationem, donationem, largitionem et literas praefatas ac omnia inde secuta eadem auctoritate nostra approbes, ratifies et confirmes et nihilominus pro praemissorum corroboracione et tutela potiori eandem praeposituram et eius titulum extinguere penitus et dissolvere necnon possessiones, terras, decimas et emolumenta quaecumque supradicta iuxta praefatam ordinationem pro divini cultus augmento huiusmodi perpetuo deputare et applicare procures, constitutionibus et ordinationibus apostolicis necnon statutis et consuetudinibus dictae ecclesiae sancti Ladislai ceterisque contrariis non obstantibus quibuscumque. Datum Romae apud sanctos Apostolos, Idus Januarii, pontificatus nostri anno nono.* <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/4476>, accesat în 3 februarie 2023.

⁶⁵ <http://siebenbuergenurkundenbuch.uni-trier.de/catalog/4759> accesat în 3 februarie 2023.

1513, în care sunt recenzate structurile exempte din regatul maghiar⁶⁶. Listele nu coincid fiind diferențe între ele la fiecare alcătuire, demonstrație a conflictelor de jurisdicție ecclesială endemice din regatul maghiar. În 1389 diecezanul de Strigoniū s-a văzut confruntat cu revolta parohiilor din Buda (organizate inițial tot în prepozitură germană) și din jurul Budei, precum și a conventului din Lelesz și a altor conventuri premostratense din afara diecezei sale, care nu îi recunoșteau nicio autoritate, considerându-se exceptate de la ascultarea lui, în virtutea privilegiilor fundanționale acordate de Sfântul Scaun. În acest context, amintitul Ioan de Kanisza (1387-1418) titular de Strigoniū, se va adresa lui Bonifaciu al IX-lea solicitându-i să intervină pentru a-i fi recunoscută autoritatea, nu de diecezan, că nu putea fi diecezanul premostratenșilor, dar de *legatus natus* și de primat. Bonifaciu al IX-lea va emite la 14 noiembrie 1389 o bulă prin care-i confirmă autoritatea în numele Romei asupra structurilor exempte, revenind, după ce l-a gratulat cu titlul de *legatus natus* și *primas*, cu o nouă bulă din 1 mai 1400. Urmează, peste decenii, în 1449, o nouă listă întocmită de Grigore, vicarul arhiepiscopal de Strigoniū și episcop titular de Milcovia, apoi o cerere listă adresată, în 1454 de arhiepiscopul Dionisie Szécsi papei Pius al II-lea, confirmată la 12 iunie 1264 și încă o bulă de reconfirmare a aceluiași papă la 12 iunie 1464. Ultima listă este emisă de papa Leon al X-lea în 4 august 1513⁶⁷.

Extrem de interesantă este lista întocmită de Grigore, vicarul arhiepiscopal de Strigoniū și episcop titular de Milcovia în 1449⁶⁸. Acesta participase la un sinod al arhidiecezei de Strigoniū în 1449 și întocmise o enumerare a tuturor structurilor exempte din regatul maghiar pentru a obține de la acestea un *subsidiū charitativum*, destinat renovării catedralei de la Strigoniū. Toate structurile exempte au protestat la Sfântul Scaun împotriva acestei impunerii, întrucât contrazicea statutul lor fundanțional. Or, în lista alcătuită de Grigore, episcopul de Milcovia, nu figurează ca având vreo legătură de pertinență cu arhiepiscopia de Strigoniū nici decanatul Sibiului, nici decanatul Brașovului, nici prepozitura Aradului, nici abația de Cluj-Mănăstur⁶⁹. În mod semnificativ, așadar, chiar oficialul vicar de la Strigoniū, titular al unei episcopii din marginea orientală a Transilvaniei, nu recunoștea niciun drept al propriei arhiepiscopii asupra acestor prelaturi teritoriale din cuprinsul Transilvaniei.

Arhiepiscopul Dionisie Szécsi nu abandonează așa de lesne partida și întreprinde un demers la Sfântul Scaun prin care dorește totuși să-și impună

⁶⁶ Gergely Kiss, „Églises privilégiées” et églises royale en Hongrie médiévale, „Revue Mabillon”, serie nouă, tom 26 (LXXXVII), 2015, p. 33-36.

⁶⁷ Listele au fost transpuse în tabele comparative de Gergely Kiss, în studiul menționat „Églises privilégiées” et églises royale en Hongrie médiévale, „Revue Mabillon”, serie nouă, tom 26 (LXXXVII), 2015, p. 47-53.

⁶⁸ Ignatius Batthyany, *Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium*, Claudiopoli, Typis episcopalibus, 1827, tomus III, p. 462-465.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 48, 49, 50, 53.

autoritatea într-un mod mediat în sudul Transilvaniei. O bulă a papei Nicolae al V-lea, din 2 septembrie 1453, ne dezvăluie că diocezanul de la Strigoniu, cardinal din 1439, îi ceruse papei să transfere scaunul episcopal de la Milcov la Brașov⁷⁰. Papa Nicolae al V-lea conștient de situația canonică a sudului Transilvaniei, care avea o directă legătură cu Roma încă de la începuturi, respinge această propunere. Prin stabilirea unei episcopii sufragane la Brașov arhiepiscopia de Strigoniu ar fi putut deveni, în sfârșit, chiar dacă prin intermediar, responsabilă nu doar ca opțiune legatară, ci ca opțiune diocezană asupra sudului Transilvaniei. Din aceeași bulă a lui Nicolae al V-lea rezultă că regele Ladislau al II-lea Postumul (1440-1457) îi ceruse (anturajul lui desigur) să confirme titlul de primat și de *legatus natus*, precum și jurisdicția asupra structurilor exempte pentru Dionisie Szécsi.

Ultima listă cu structuri exempte înainte de Reformă este conținută într-o bulă dată la 4 august 1513 de papa Leon al X-lea dată la presiunile lui Tamas Bakócz, arhiepiscopul de Strigoniu și cardinalul originar din Ardud (Satu Mare) pentru a se opune proiectului abației de Pannonhalma de transformare a tuturor abațiilor benedictine maghiare într-o congregație care să depindă numai de Roma, dar și a ioaniților și dominicanilor care doreau să scape de presiunea Strigoniului.

Prin toate aceste liste, inițiate în domnia lui Sigismund de Luxemburg, se vedește strădania diocezanului de Strigoniu de a-și face simțită prezența ca responsabil de competențe tipice pentru un *legatus natus*. Incoerența administrativă maghiară și, mai cu seamă, privilegiile pontificale din secolele XII-XIII au creat o situație de fragmentare instituțională pe care mitropolia primată încerca în sec. XV să o gestioneze cât mai funcțional. Cum „timpul nu a mai avut răbdare” și Reforma a redesenat granițele ecclesiale, de-abia începând cu secolul al XVII-lea arhiepiscopii de Strigoniu, cu partizanatul Habsburgilor, vor reapela la calitatea lor canonică de legat născut, cu ceva mai mult succes. O rememorare prețioasă despre ce semnifica prepozitura Sibiului și relația directă cu Roma o avem de la Antonio Possevino. Acesta spunea: „Și în catedrala [...] mai înainte ca ereticii să fi îndepărtat sufletele de la slujba dumnezeiască și să fi uzurpat pentru ei bunurile bisericii catolice, **oficia un prepozit care purta mitra** [privilegiu dat numai de Roma – n.n.] **întocmai ca un episcop** și 24 de preoți slujeau la tot atâtea altare”⁷¹.

Invocam mai sus documentele de la regele maghiar Béla al IV-lea prin care a fost extinsă autoritatea decimale și încredințarea altor venituri ale arhiepiscopiei de Strigoniu asupra românilor, oriunde ar fi ei. A fost unul dintre primii pași spre asocierea dintre regalitatea arpadiană și dieceza de Strigoniu pe tema *legatus natus* raportată la Transilvania și la români. Cu o intuiție și o documentare foarte bună pentru epocă George Barițiu, în lucrarea *Părți alese din istoria Transilvaniei*, susține că primatului Kollonich i-au fost transmise concluziile sinodului privind

⁷⁰ Augustin Theiner, *Vetera monumenta*, vol. II, p. 267-268.

⁷¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, Edit. Științifică, 1970, p. 544.

unirea ecleziastică de la Alba Iulia, din 10 iunie 1697, în calitate de *legatus natus-legatu născutu*⁷². Barițiu, nefiind până atunci studiate bine meandrele dreptului canonic medieval, îi asocia lui Kollonich „oareșicare drepturi patriarchali în țerile coronei unguresci”, confundând drepturile comune ale unui legat născut, derivând din mandatul dat de Scaunul Apostolic pentru administrarea primatului, cu niște drepturi patriarhale inexistente. Arhiepiscopul de Strigoniu Kollonich, nu făcea altceva decât să dea curs tradiției canonice care îi fixa în regatul maghiar poziția de „supraveghetor” în serviciul Sfântului Scaun și să vidimeze o evoluție a clerului român din Transilvania. Semnificativ este că Făgărașul, prima locație diocezană a noului episcop român unit, se găsea în arealul teritorial în care arhiepiscopul de Strigoniu se manifesta ca „legat născut”.

Demersul nostru a dorit să pună în adevărata lumină faptele și evoluțiile canonice succedate în sudul Transilvaniei timp de mai bine de trei veacuri. Observăm că generalizările cu privire la istoria medievală transilvană tind să obscureze adevărul juridic și faptic în favoarea unor soluții istoriografice ce nu țin seamă de documente și conținutul acestora, ci asumă o poziție ideologică sau complezentă în raport cu ideologiile momentului la care se scrie. Realitatea documentară este într-adevăr obositoare, dă dovadă de puțină coerență uneori, dar ea trebuie restituită oricât de incomodă sau pretențioasă ar fi.

În cazul studiului de față credem că putem pune următoarea concluzie: arhiepiscopul de Strigoniu nu a deținut niciodată drepturi diocezane asupra unor părți ale Transilvaniei meridionale și, în pofida strădaniilor maghiare, Sfântul Scaun a menținut până la Reformă *dominium*-ul asupra acestor părți. Arhiepiscopul de Strigoniu a asumat rolul natural pe care Roma îl acordă structurilor sale teritoriale cu rang mitropolitan – *legatus natus ex officio*. **Arhiepiscopul de Strigoniu nu a fost diocezan în sudul Transilvaniei, ci doar legat născut.**

⁷² George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pre doue sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, Tipografia Krafft, 1889, p. 170.